

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY.

HAVI FOLYÓIRAT
KÖZÉRDEKŰ ISMERETEK TERJESZTÉSÉRE.

KIADJA

A K. M. TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN,

TITKÁR.

A jelen kettősfüzet tartalma:

12-ik füzet.

A nyelv optikája, <i>Thewrewk Emil</i> től	97
A földrengés (vége), <i>Berecz Antaltól</i>	108
A zsilyölgyi kőszénmedenczéről, <i>Winkler Benőtől</i> . .	121
A mezőgazdasági vegytan történetének és jelenlegi állásának vázlatá, <i>Károlyi Lajos</i> tól	131
A hódok, mint helyviszonyi tényezők	138

13-ik füzet.

Pompéji, geológiai tekintetben, <i>Szabó Fózseftől</i>	145
<i>Vogt</i> előadásai Pesten	163
A m. tud. akademiából	174
Apróbb közlemények	180
Érdekes babona. Az anyai ápolásról. Egy anya. A Darwinismus egy új győzedelme. Kétnejű pillangó, sat.	
Társulati ügyek	190
Jegyzőkönyvi kivonatok.	
Boríték.	
Új tagok. — Nyugtatványozás a befizetett tagdíjakról. Kérelem. Mondanivalók.	

PEST, 1870.

KHÓR ÉS WEIN KÖNYVNYOMDÁJA.

Az egész évfolyam ára : 5 frt.

Rendes tagoknak megválasztottak,

az 1870, február 9-ikén tartott választmányi gyűlésen:

(A megválasztott tag lakhelye után álló név az ajánlóé.)

Balogh Andor, h. ügyvéd Pest; *Petrovits Gy.* *Bartosság Károly*, mérnök Dárda; *Jellachich K. Becze József*, járásdúló Csik-Szt.-Márton; *Spányik J. Bedő Albert*, pénzügym. fogalmazó s az erdészegylet titkára Buda; *Koller Gy. Bende Attila*, technikus Buda; *Bozóky B. Bereczky Andra*, földbirtokos Tass; *Szép L. Beretvás Sándor*, technikus Buda; *Bozóky B. Bernhard Vilmos*, pénzügym. számtiszt Buda; *Dósa I. Bodó Sándor*, birtokos Sárvár; *Flóth F. A. Boldizsár Pál*, tisztb. megyei esküdt Dárda; *Jellachich K. Czingelly Sándor*, gyógyszerész Dárda; *Jellachich K. Dobay Sándor*, gyógyszerész Kézdi - Vásárhely; *Spányik J. Dobó Miklós*, lelkész Szeged; *Oltványi P. Dreher Antal*, h. ügyvéd Dárda; *Jellachich K. Eltes Elek*, gymn. tanár Csik - Somlyó; *Spányik J. Elversz Nándor*, jóságbéró Karancs; *Jellachich K. Dr. Endes Gábor*, jogtanár Kolozsvár; *Spányik J. Ercsey Ernő*, orvostanuló Pest; *Thanhoffer L. Farkas Ferencz*, birtokos Somkerek; *Flóth F. A. Fehérváry Miklós*, földbirtokos Izbugya; *Szemerere G. Fejérváry Károly*, járási szolgabíró Sajó-Szt.-András; *Flóth F. A. Feldl István*, ügyvéd Dárda; *Jellachich K. Fellegi Géza*, pénzügym. segédfogalmazó Pest; *Szontágh M. Fischer Samu*, okl. gyógyszerész Pest; *Ginter K. Gabrini Alajos*, urad. ispán Dárda; *Jellachich K. Gecző János*, miniszr. osztálytanácsos Buda; *Spányik J. Galánfi Lajos*, városi tanácsnok Nyiregyháza; *Baruch M. Gall Ferencz*, törvényszéki ülnök Pest; *Dapsy L. Gózon István*, megyei úbtiztos Villány; *Jellachich K. Grötschel Imre*, takarékpénztári igazgató Pest; *Dapsy L. Id. Halasi Spányik József*, megyei orvos Déva; *Spányik J. Heppes Miklós*, ügyvéd Arad; *Oldal J. Herczeg Sándor*, ref. lelkész Nagy-Áldás; *Gyarmathy Zs. Hieronymi Cornél*, szigorló orvos Buda; *Hieronymi K. Hieronymi Géza*, szigorló orvos Buda; *Hieronymi K. Hirsch Sámuel*, birtokos Magyar-Lápos; *Flóth F. A. Horváth Imre*, fehérmegyei törvényszéki bíró Szt.-Fehérvár; *Bóné G. Horváth Károly*, plébános Gyergyó-Alfalu; *Spányik J. Ignác Károly*, reform. lelkész Bánfi-Hunyad; *Gyarmathy Zs. Jakabffy Ferencz*, technikus Buda; *Vánky J. Jesszenszky Agost*, tisztb. esküdt Dárda; *Jellachich K. Juhász Pál*, orvos Kecskemét; *Fleischer A. Junga József*, gyógyszerész Arad; *Oldal J. Keresztes Márton*, esperes Csik - Karczfalu; *Spányik J. Kisfaludy Pál*, ügyvéd Baán; *Jellachich K. Kreminger Antal*, prépost Szeged; *Oltványi P. Krenner Vilmos*, m. kir. vasúti mérnök Kőrmöcz; *Giller K. Kún Abrahám*, Borsodmegye levéltárnoka Miskolcz; *Petrovits Gy. Kuncze Mihály*, plébános Sövényháza; *Kuncze L. Landau Imre*, okl. gyógyszerész Pest; *Fleischer A. Löffler Vincze*, megyei esküdt Dárda; *Jellachich K. Makoviczky Gusztáv*, városi orvos Rózsashegy; *Kalaba J. Malonyai István*, kegyesr. tanár Pö-

zsony-Szt.-György; *Szily K. Marikovszky Gusztáv*, orvostudor Rima-Szombat; *Fábry J. Markovics Károly*, főherczegi főmérnök Lak; *Jellachich K. Marsal József*, irnok Dárda; *Jellachich K. Márton Ferencz*, törvényszéki ülnök Csik-Szt.-Márton; *Spányik J. Migl János*, plébános Börzsöny; *Lakner I. Mike Lajos*, reform. lelkész Bánfi-Hunyad; *Gyarmathy Zs. Mortenson Ede*, főgymn. tanár Kaposvár; *Merl F. Nagy Lajos*, kanonok-főesperes Csik-Szt.-György; *Spányik J. Návay Cornél*, közbirtokos Földeák; *Oltványi P. Návay Lajos*, közbirtokos Földeák; *Oltványi P. Návay Zoltán*, közbirtokos Földeák; *Oltványi P. Néger Adolf*, m. kir. államsfőkönyvelési számtiszt Buda; *Weisz J. Némethy Pál*, gyógyszerész Győr; *Prágay Károly. Nikodem János*, evang. lelkész Arad; *Oldal J. Novák Domonkos*, segédlelkész Káptalanfa; *Polgár J. Nyomárkay Károly*, birtokos S.-A.-Ujhely; *Nyomárkai J. Péch Antal*, pénzügyminiszr. osztálytanácsos Buda; *Szily K. Péch József*, mérnök Versecz; *Szily K. Péter György*, orvos-sebész Bánfi-Hunyad; *Gyarmathy Zs. Péterffy Dénes*, járásbíró Sajó-Magyaros; *Flóth F. A. Purman Károly*, jegyző Baán; *Jellachich K. Pusztay Lajos*, urad. igazgató Debreczen; *Kmetty P. Radics György*, főgymn. tanár Szabadka; *Merl F. Rameszhófer Ferencz*, jóságbérő Bolmány; *Jellachich K. Rameszhófer János*, számvevő Dárda; *Jellachich K. Reviczky József*, földbirtokos Pusztá-Bagos; *Schwartz I. Rihmer Géza*, gazdatiszt Dárda; *Jellachich K. Rosenbaum Illés*, orvostudor Baán; *Jellachich K. Ruff Mihály*, főelemi tanító Vác; *Szily K. Sándor Károly*, titkár Eszék; *Jellachich K. Schmerl Sándor*, erdész Laskafalu; *Jellachich K. Schöber Albert*, m. k. vasúti főmérnök Buda; *Szily K. Sebők Imre*, ügyvéd Pest; *Jármay G. Srányi Mihály*, mérnök Ecska; *Kollarits M. Stépan Gábor*, földbirtokos Málcza; *Nyomárkay J. Stiller Bertalan*, orvostudor Pest; *Balogh K. Stumpf Antal*, plébános Felső-Vadászi; *Mihályffy L. Stürzenbaum József*, polytechn. tanársegéd Buda; *Szily K. Sudár Ferencz*, jegyző Vörösmarth; *Jellachich K. Szabó Ferencz*, kegyesr. tanár M.-Szigeth; *Berecz A. Szabó József*, h. ügyvéd Maros - Vásárhely; *Borszékly K. Szakács István*, a kolos-kalotai egyházmegye esperese Szász-Lóna; *Gyarmathy Zs. Szakváry Lipót*, ispán Lak; *Jellachich K. Szász Dániel*, birtokos Magyar Lápos; *Flóth F. A. Szemelits Ferencz*, megyei főbíró Dárda; *Jellachich K. Szilágyi Ferencz*, megyei pertárnok Pécs; *Jellachich K. Szilágyi Zeigmond*, tisztartó Dárda; *Jellachich K. Szommer Alajos*, orvostudor Alap; *Supka J. Szotyory Alajos*, orvostudor Lak; *Jellachich K. Salankovics Döme*, tisztb. szolgabíró Dárda; *Jellachich K. Sütcs Eliás*, m. kir. zudafelügyelőség Kőrmöcz; *Giller K. Tapolcsányi Ferencz*, urad. főtiszt Vámos-Mikola; *Lakner I. Tomcsányi László*

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY.

II. kötet.

1870.

12-dik füzet.

A NYELV OPTIKÁJA.

(Felolvasatott az 1869. december 15-ikén tartott szakgyűlésen.)

Az újkor gondolkodása, mint azt Schleicher a Darwin-féle elméletről szóló nyílt levelében fejtegeti, félreismerhetlenül monismust, az egység elvét arányozza. A dualismus, akár vegyük szellem és természet, tartalom és alak, lényeg és tünemény közti különbségnek, vagy akár hogy jelezzék máskép, jelenkori természettudományunkra nézve merőben túlhaladott álláspont. Erre nézve nincs anyag erő nélkül, de ép oly kevéssé erő anyag nélkül, hanem csak egy, mi egyszerre mind a kettő. Míg azonban a régi bölcsészet először a rendszert alkotta meg, s a tárgyat azután úgy kezelte, hogy ama rendszerbe beleilljék, most ellenkezőleg járnak el. Mindenekelőtt belemerülnek a tárgy legtüzete-
sebb különtanulmányába, a nélkül, hogy az egésznek rendszeres fölépítésére gondolnának. Legnagyobb lelkinyugalommal türik szigorú és pontos részbeli kutatásainknak megfelelő bölcsészeti rendszer hiányát azon meggyőződésben, hogy ilyen egyelőre még meg nem alkotható, sőt megalkotásának kísérletét addigra kell halasztanunk, míg egyszer a tudás minden köréből bizonyos észleletek és biztos megismerések elégséges bősége fog készen állani.

Szükségképi következése a monistikus alapnézetnek, mely semmit se keres a dolgok mögött, hanem a dolgot s annak tüneményét azonosnak tartja, ama jelentőség, melyet mainap az észlelet a tudományra, mindenekelőtt a természettudományra nyert. Észlelés mai tudásunk alapja. Észlelésen kívül csak a rajta álló, szükségképi következtetést ismerjük el. Minden „a priori“-féle szervezést legfőlebb eszélyes játéknak nézünk: a tudományra nézve nem egyéb, mint haszontalan lom.

Hogy az észleletnek is meg vannak határai, azt igen jól tudjuk. Kutatásunk, így szól V i r c h o w, soha se mutat valódi be-

fejezettséget. Úgy vagyunk, mint valami nagy utazáson, és senki se remélheti közülünk, hogy célját eléri. Mindíg újra meg újra nyílik előttünk a nem-tudás országa, s a mit tudunk ki nem elégit. A tudás folyó valami, s egyedül a hitnek van előjoga minden pillanatban helyt állani. Úgy de a hívő se tudja, a mit tudni szeretne, hanem csak reméli annak tudását. E reményében lel vígaszt minden földi tökéletlenségre, s lemond alázatosan az elérhetlenről. Jó tettekben készíti elő lelkét egy szebb jövőre.

Csak olyan a természetbuvárnak az útja is. Mert valamint van kutatásbeli remény, s tudók közti egyesség : szintúgy van tudásban alázat, s megismerésben resignatio. Munka nekünk is legszebb jutalmunk s a legnagyobb meglepődésre a kutatáson kívül akkor teszünk szert, ha sikerül tudományunkat a gyakorlati életbe iktatnunk, s az emberiség nemcsak anyagi, hanem erkölcsi haladásának is meghódoltatnunk.

Ez azon alap, melyet a természettudomány jelenleg elfoglal, s melyre a nyelvészeti Schleicher-féle iskolája is állott. Hogy ezennel mai előadásom álláspontját is jelöltem, világos mindazon tisztelt hallgatóim előtt, kik mult előadásomat becses figyelemökre méltatták.

Ma ugyanis szerencsém lesz egyik pontját annak az előadásnak, melyben a nyelvészetről mint természettudományról értekeztem, bővebben fejtegetni : t. i. a nyelvnek azon sajátóságát, melyet *a nyelv optikájának* neveztem.

Mit akarok rajta értetni, az rövideden a következőkben áll.

A nyelv nem a fültől, nem a hangtól, hanem a szentől és világtól ered.

Az emberi gondolkodásban soha és sehol se mellőzhető az alak nézete. Még a legelvontabb (legabstractabb) is, ha határozottan kell azt gondolnunk, észrevétlenül alakot ölt.

A nyelvnek helyhez kötő, látszóvá tevő módját megtaláljuk nemcsak a mondatban, hanem a mondat minden egyes részében ; minden szóban, a szó gyökében, képzőjében, ragjában.

Minden viszonyt, mely két tárgy közt képzelhető, a nyelv egyesegyedül helyi viszonyt jelentő eszközökkel fejezhet ki.

Szóval a hová csak tekintünk a nyelvben, minden kifejezés

úgy van alkotva, hogy az voltakép a szemnek szól. Mindenütt kép, mindenütt többé-kevésbé elmosódott képnyomok.

Hogy a nyelv hangutánzásból keletkezett, az az elmélet az ó és újkor nyelvészei közt legtöbb követőre talált. A természetbuvárok is, kiknek eddigelé még nem sikerült e fontos kérdést kutatásaik körébe iktatni, természetes valaminek nézik, hogy az ember, a hallási érzék után indulva, a szerint alkotta legyen szavait.

E hiedelem, mely annyi oldalról, oly sok jeles tudóstól támogatatik, Geiger-nek „Ursprung und Entwicklung der Sprache und Vernunft“ című tavalyi, s „Der Ursprung der Sprache“ című idei munkája által tökéletesen hamisnak bizonyult. Geiger, kinek föllépése kétség kívül korszakot alkot a nyelvészetben, egyenesen úgy nyilatkozik, hogy nem azt akarta kutatni, mi lehetett talán, hanem mi volt valóban a nyelv eredete. S tapasztalta, hogy valódi hangutánzásnak egyetlen egy példáját se képesek az onomatopoiia emberei megkeríteni: némelyik szó ugyan nagyon is úgy tetszik, hogy talál; de mihelyt közelebbről vizsgáljuk, csalódással szégyenít.

Geiger szerint semmi se volt a nyelv eredeténél oly fontos tényező, mint a szem, s csak második a fül. A mi a többi érzéket illeti, valamint azt is, a mi nem esik érzékeink alá, mindaz a nyelv eredeténél tekintetbe se jő.

A nyelv a maga kezdetében oly állati kiáltás, mely bizonyos szemérzéki benyomásra következik, s mivel az olyan, mint Geiger bővebben fejtegeti, melylyel okvetlen hallási érzés is szokott járni, úgy hát a nyelvkiáltás gyakran annyira megfelel a két érzék egyesültségének, hogy mind a kettőnek közös és olykor a hallottnak különös kifejezéseül tartható. Azonban bármily hathatós is a nyelvben a két érzéknek e szövetsége, mégis ama kérdésnél, nem kell-e talán a hallásnak kiváló befolyást tulajdonítani a nyelv keletkeztére, az a körülmény határoz, hogy a nyelv soha se fejez ki pusztán hallottat, azaz a hallottat nem mondja csak hallottnak, hanem mindig legalább látottnak is. Ha valahol úgy a *dörge's* szónál hihetné az ember, hogy az csakugyan a természeti hangnak közvetlen utánzása. Pedig —

előadásomban megjegyeztem — ha közelebbről nézzük, azt vesz-
szük észre, hogy eredetileg *görgő mozgást jelent* — es rollt der
Donner, mondja a német is — és hangot annyiban, mennyi-
ben az avval a mozgással együtt jár.

A lelket szemérmeki benyomástól fölszabadító nyelvi kiáltás
eleinte a látott tünemények meglepő kis körére szorítkozik. Fej-
lődésében azonban áttér az erősebb benyomástól a gyöngébbre,
a láthatóról az egyéb érzékekre, először is ezt a láthatóval,
mi vele jár, együttjelentve, utóbb ezt odahagyva; hasonló
módon kiterjed az érzést rejtő és eláruló mozgástól magára
az érzésre s a szellemnek összes érzékietlen világára; de
eme haladása közben természetének még tetemesb átalakulását
szenvedi az által, hogy képessé lesz fogalmakat kifejezni s tár-
gyakat jelenteni, vagy a mi egyre megy: ő maga nyelvvé, tar-
talma észszé válik.

A nyelv legprimitívebb alkotásaiban épen a legáltalánosbat
tartalmazza; különböző fokozatú általános fogalmak fejlődése
folyamában állanak elő; a tulajdonképi individualis csak később
és ritkán. A szónyomozás mikroszkopikus ku'atásai a nyelvésze-
ket azon meggyőződéshez juttatták, hogy a nyelvnek egész ha-
talmas szókincse kisszámú gyökökből ered, s hogy ezek volta-
kép csak igei fogalmakat foglalnak magukban. Alapja annak,
mit a nyelv első fogalmaival kifejezett, maga az ember, annak
szembeötlő cselekvései, cselekvéseivel járó mimikája. Egyéb
dolog a szerint kapta utóbb kifejezését, a mint az egyik-másik
emberi dologgal hasonlatos volt, S így ment az tovább: foga-
lomból fogalom származott, szóból szó. Tehát valamint az em-
bernek, úgy a nyelvnek is megvan története. A világ- s termé-
szetnézet változtával a nyelvek oda jutnak, hogy nem tudnak
mit csinálni régi fogalmaikkal. Következése azután az, hogy a
szók szerepöket változtatják: a régi alak egy új ideát szolgál,
a régi szerv egy új, rá nézve eredetileg idegen élettevékeny-
ségre szegődik.

Illustratiójául annak, mily történeti útja van a fogalomnak,
s mily különös módon juthat olykor a szó annak kifejezéséhez,
közlöm röviden a „*talentom*“ életrajzát. Ha irodalmunk története

egyik-másikról azt mondja, hogy szép talentoma volt, tudjuk mit kell rajta értenünk. De honnan e szó? honnan mai jelentése? Adataink, a mennyire csak visszamehetünk, azt bizonyítják, hogy gyöke viselést jelent. A mennyiben a viselés elviselés, a tűrést is kifejezi. S ily értelemben él a német *dulden* szóban. Az elviselés a súlyosnak a fogalmát is foglalja magában, s így történt, hogy a görög *talanton* a mérleget mint súlyviselőt, más esetben magát a súlyt is jelentette. Később a súlyt törvényesen szabályozták. A súly szerint készült a pénz, s így lett a talentom, a pénzrendszer nagy egysége, egy számvetési összeg, mely — hogy a legnevezetesebb említsem t. i. az attikait — 2357 és $\frac{1}{2}$ forintot tett. Hogy talentom jelenleg szellemi tehetséget fejez ki, azt a biblia okozta, t. i. a talentomokról szóló példabeszéd sz. Máté evangeliumának 25. fejezetében. Azóta vált tehát az az anyagi kincs a szellemi kincs symbolumává.

E példa egyúttal azt is mutatja, hogy az, mi érzékek alá nem esik, a nyelvben másképp nem foglal helyet, mint úgy, ha szembetünövé lesz. Van-e szellemibb, van-e minden anyagitól tisztább, mint az isten fogalma? S a nyelv még azt se képes másképp, mint látható valaminek föltüntetni. Erre nézve idéztem első előadásomban a francia *dieu*-t. Származik a latin *deus*-ból; ennek szanszkrit eredetije *dévas*, ennek gyöke *dév*, mi annyit jelent, mint *fénylik, ragyog*: *dicu* tehát eredeti alakjában, a fogalom keletkeztekor annyi volt, mint *fénylő, ragyogó* valami.

Hogy ezek után a számnevek se tehetnek kivételt a szemléltető kifejezésmód alól, már magától értetődik; de azért nem lesz érdektelen egy párt különösen szembe tüntetni.

A malaji-polynesiani nyelv kezét mond, mikor 5-öt akar kifejezni: *lima* = kéz = 5. Szintúgy az indogermán nyelvek: szanszkrit *pancsan* annyi mint kéz s annyi mint 5; a perzsa *pencs* = ököl, lágyan ejtve *pendzs* = 5. E szók német rokona még él a népies nyelvben: Patsch = Hand. Patschen annyit jelentett, mint zählen, most már csak erzählen értelemben él.

A latin *decem* s a német *Zehn* ugyanazon gyökű, mint a latin *digitus* (ujj) s a német *Zehe*.

Még egy nevezetes példát idézek t. i. azt, hogy fejezik ki

Maréban, a Yarurok az Apure folyónál, mely az Orinocoba ömlik, a 20-at. Husz-nak a kifejezésére azt mondják, hogy „egy ember“ t. i. két kezén két lábán való újjainak a számát egybevéve, s e szerint nekik 40 annyi, mint „két ember“.

A nyelv tehát ugyancsak meggyőzőleg bizonyítja szem és világtól való eredetét azzal, hogy fogalmait rendre csak szemnek szóló kifejezési módban képes megalkotni s közölni.

Az emberi gondolkodásból az alak nézete soha és sehol se mellőzhető, hacsak azt egészen meg nem akarjuk szüntetni. Akaratlanul nézzük az individualis látható alakot a tárgy lényegének: festett rózsát még mindig rózsának nevezünk, míg illatát, ha egymagában fordul elő, holott mégis valódi része neki, s nem pusztá képmása, már nem annak mondjuk. Gondolkodásunk oly annyira van ezen östulajdoni terére utalva, hogy a legelvontabb (legabstractabb) is, ha határozottan kell azt gondolnunk, észrevétlenül alakot ölt, s e tekintetben, ha nem találkozik valami hasonló a látható világban, a mihez támaszkodhatnék, gyakran elég különösen a vele nagyon lényegtelenül összefüggő érzékibe kapaszkodik.

A ki a világirodalom különböző tájait bejárta, mind azt vallja, hogy az úgynevezett orientalis nyelvek igen virágosak, képdúsak. De ne menjünk messzire. E sajátságot magunk édes nyelvén is tapasztalni: — hol a nyugati hervadt nyelvek befolyását kikerülte, igen ábrázoló, igen festői a maga kitételeiben. A mit e nyelvek naiv egyszerűségökben mutatnak, azt a költészet kiváló gonddal tárgyazza. A költő legfőbb munkája a gondolatok minél plastikusabb mintázása, s előadásának olyannak kell lennie, hogy a mit alkot, hallgatójában concret szemléletre jusson, vagyis Hegelnek egyik kifejezését használva, mintegy „a gondolat szoborképeivé“ válják.

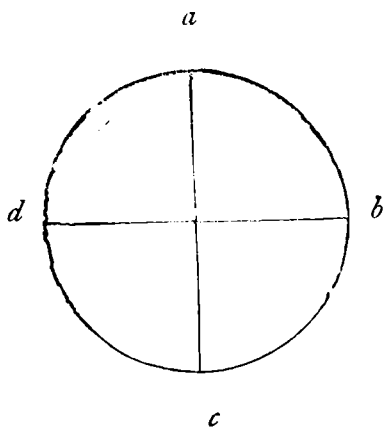
Mind az, mire a nyelvek- és költészetben ezennel ujjalok, új képekhez, új szobrokhoz hasonlít s élénkségével, épségével gyönyörködtet. A nyelvész előtt feltáruló műcsarnok azonban mind régiségeket mutat: a nagy idő, hol feketített, hol csonkított rajtuk, némelyiken annyit, hogy alig ismerni többé reá. Csak a szakértőnek sikerül a kevésbbé károsultakat a tudomány segítségével renoválni s a szemnek teljesen élvezhetőkké tenni.

A nyelv tehát hangbeli képét adja gondolataink- és fogalmainknak, s azon viszonyoknak, melyekbe fogjuk: megtestesíti hangban a gondolkodást. Úgy de a nyelv nemcsak a gondolatot idomítja szemünk elé, nemcsak a fogalmakat fejezi ki kép alakjában: hanem helyhez kötő, látszóvá tevő módját megtaláljuk az egyes szó minden alkatrészében is: mind a gyökben, mind a képzőben, mind a ragban.

Előadásom rövidre szabott ideje nem engedi, hogy a részek iránt bővebben értekezsem: csak annyira vagyok bátor figyelmeztetni, hogy a szónak minden egyes alkatrésze valamikor önálló gyökszó volt; tehát önálló, szemnek szóló értelemmel bírt. A legvilágosabb példákat szolgáltatja arra a chinai nyelv. *si-yl'* annyit jelent mint kövecs *si* = kő: a képző *yl'* pedig tulajdonképp önálló szó s gyermeket jelent, *si* + *yl'* tehát szorosán véve = kő + gyermek. *yl'*-nek ezen kicsinyítő szerepéhez hasonlít némileg a magyar *kölyök* szó használata, t. i. olykor, ha mintegy melléknévül áll. Némely vidéken ugyanis a paraszt ember a pisztolyt „kölyök puskának“ hívja, az élczes huszár pedig a bakancsra azt mondja hogy „kölyök csizma“.

Hadd maradjunk ezennel mindjárt a magyar nyelvénél, mely minket mindenesetre leginkább érdekel, s nézzünk néhányat azon eszközeiből, melyekkel mindenek előtt a helyi viszonyokat jelöli.

A dolog szemléltetőbb magyarázatára bátor vagyok olvasóim szives figyelmét a következő rajzra fordítani:

E kör valami testet jelent; *ac* a rajta keresztül menő tetőirányt, *bd* pedig a vízirányt fejezi ki.

abc színe vagy is eleje, *adc* visszája vagyis hátsó oldala a testnek. *a* teteje, *c* alja, *o* belseje.

Miután „az ember mindennek a mértéke“ s Protagoras görög bölcsésznek e híres mondata a

nyelvben, a fogalmak történetében is áll; mert amint mondva volt, az ember képezi annak alapját, mit a nyelv első fogalmaival kifejez: e testen először is embert kell értenünk.

a tehát feje neki, *b* melle, *d* háta vagy dereka sat.

Ha most helyviszonyilag nézzük a rajzot s azt kutatjuk, mi módon fejezi ki a nyelv a különböző pontokat és irányokat, azt tapasztaljuk, hogy az arra való igehatározók, utóljárók (postpositiók) és ragok tulajdonkép nem egyebek mint a különböző testrészek nevei.

Igy például *föl*, *fönt* ugyanazon gyökü mint *fej*. A *ru*-féle rag, mely a *fej*- vagyis az *a*-irányt fejezi ki, ugyancsak fejet, agyat jelent. Teljesebb alakja ugyanis *raj*, amint azt „rajtam“ bizonyítja; (a *redm*-ban az *e aj*-nak az összevonásából eredt, szintígy a székeleyknél: *retam*, *rajtam* helyett.) Megvan a *rajwo*-féle finn szóban is, mely annyit mond mint *agy*. *Házra* tehát szorosán véve = *ház* + *fej*.

b = *mell*. *Mell-ett* az *e* pontban való érintkezést fejezi ki.

c = *hát* = *mög*

mög *hát*-féle értelmét mutatja *hegymög* = *hegyhát* sat.

A *mögött* és *hátsul* tehát annyi mint „im Rücken“.

d még annyi is mint *köz*, azaz *derek* a test középtája, amint azt a rokonnyelvek, úgymint a cseremis és votják, bizonyítják. Ebből lett a *között*, a *közép*, *közél* sat. A lív nyelv szintén használta volt ily helyi értelemben; de ott a *südam* = *szív* jelenti most a *közép*-féle fogalmat.

Még két ragot említünk: a *be*- s a *hoz*-féléit. *Be* nem egyéb mint *bél*. Legrégibb nyelvemlékünkben még így hangzik: *ország bele*, amit most úgy mondunk hogy *országba*.

Hoz pedig annyi mint *sark*. Bizonyítja a finn és észt nyelv. Hasonló észjárással használja a latin nyelv a *calx*, a német a *Ferse* szót, *in calce* = közvetlenül hozzá csatolva; *auf den Fersen* = legközelebb hozzá.

Amily meglepő látvány, ha úgy a ragok eredeti értelme szemünk elé áll, oly természetesnek fogjuk e tényt vallani, ha fontolóra vesszük ama kifejezéseinket, melyekben azon testrészek

nevei még minden kopás nélkül tisztán láthatólag fordulnak elő, holott az értelmök csakis annyi már mint azon ragoké.

Azt mondjuk például „nyár derekán“ szintúgy mint nyár közepén. A régibb nyelvben található még az is hogy a „tél szivében“, mi nem mond egyebet mint a tél közepén.

Ha Kazinczy Homérnak ama három versét, melyet Phidias híres Zeus-szobrában valósított, így fordítja :

Mondá, s barna szemöldjével hunyorita Kronion,
S ambroziás haja fellebbent a rettenetesnek
Homloka szent bércezen, s megrendült a nagy Olympos,

hallgatója a „homloka szent bércezen“-féle kitélt költői szépségnek érzi, míg ellenben a közönséges nyelvnek hasonszerű (analog) kitételeit mint *vállá bércezen, kályha vállán*, melyek szakaszott olyanok, de mert minden nap halljuk, már nem részesítjük e becsülésben.

Hanem mindenesetre legérdekesebb az a szó, melyről eddigelé minden nyelvészeti munkáink megfélekedtek, s mely országszerte hallható; csak egyszeri figyelmeztetés kell, hogy meglepő mivoltát azonnal észrevegyük t. i. a *fejében* féle kitétel.

Hadd illusztráljuk használatát a nép ajkáról vett következő példákkal :

Falu fejében kardot fogni nem mindenkor tanácsos. — Viszsa nem hozom fejében vitte el. — Ingyen fejében ritkán hajlik egy ember máshoz. — Igyunk még egyet jó éjtszaka fejében. — Álom fejébe való ital = álomital. — A haszon fejébe szerzett házasság, — Szégyen fejében bujdosóba indul.

Itt nem kell egyéb mint e mondatokat szóról szóra németre fordítani. In dem Kopfe des Dorfes zum Schwerte greifen ist nicht immer rathsam. Trinken wir noch eins in den Kopf einer guten Nacht stb. Ábrázolóbb, szembeötlőbb kifejezési módot alig képzelhetünk. Itt azonban nemcsak azt látjuk, hogy lesz a testrész a helyi fogalom kifejezője, hanem azt is, hogy a nyelv minden viszonyt, mely két tárgy közt képzelhető, egyesegyedül helyi viszonyt jelentő eszközökkel fejez ki.

Hadd legyen szabad erre nézve még egy ragot bemutatnom t. i. *vel*. Azoños a finn *veli* szóval, mely annyit jelent mint társ.

E rag nem tesz egyebet, mint hogy két tárgyat együvé ad szemünk elé. Képletileg kifejezve: $a + b$; *vel* a „plus“ kifejezője.

Hogy hajlam vagy erőszak vagy bármi más adta-e b -t a -hoz, hogy b eszköz-e vagy egyéb valami, azt a nyelv nem mondja ki vele, azt a mondat összefüggéséből kell kiértenünk.

Hasonlítsuk csak össze a következőket:

Barátommal megjártam Magyarországot. — Jól jártam vele. — Családommal élek. — Kenyérrel élek. — Pajtással játszom — Késsel vágok. — Ellenséggel küzdök. — Idővel minden baj elmúlik. — Péter Pálnál egy lábbal nagyobb. — Megtörtént azelőtt 2 órával.

Még több példát idézhetnék; de ezek is elégségesek annak megmutatására, mennyi különböző szerepük lehet ama személyeknek vagy tárgyoknak, melyekhez a *vel* rag járult, s mégis mindenütt csak az a szemünk elé való összeállítás vagyis, képletileg szólva, mindenütt csak $a + b$.

Az utolsó 2 példa: „Péter Pálnál egy lábbal nagyobb“ s „megtörtént azelőtt két órával“, merőben mutatja, hogy éppen a matematikai plus-nak szolgálhat kifejezéseül.

S ezennel bátor vagyok előadásomat befejezni.

A tárgy, melyről szóltam sokkal gazdagabb, hogy sem azt ily rövid idő alatt ki lehetne meríteni; de annyit talán mégis sikerült kimutatnom, hogy a szem leghatalmasabb tényező a nyelv eredetében, hogy uralma a nyelvnek egész életét átjárja.

Előadásom nemcsak ismertetés, hanem annyira mennyire bizonyítás is akart lenni, mely ha megállja a kritika ítéletét, igen fontos következéseket von maga után.

Először is az következik belőle, hogy az addig hangutánzóknak tartott szavak, melyeket éppen legjelesebb nyelvészeink a magok kutatásaiból kirekesztettek, ezentúl a tudományos kezelést maguknak is megkövetelik.

Továbbá érvet szolgáltatam a localismus bizonyítására, mely abban áll, hogy az esetragok tulajdonkép helyi viszonyokat fejeznek ki.

Végre pedig — a mi a természetbuvárokat közvetlen érdekli — egy igen fontos physiologiai kérdés merül itt föl.

Ha áll, hogy a nyelvnek materialis basisa van, min perczig se kételkedünk; ha áll hogy ama szervek, melyek a beszéd munkáját intézik (mire Vogt tudós vendégünk is utal egyik előadásában) az ötödik nagy-agy-lebényben, (im fünften Grosshirnlappen,) az úgynevezett Reilféle szigetben s annak környékén vannak; s ha viszont az is áll, hogy valamint a kiáltás az őt okozó inger érzését kelti a hallgatóban, szintúgy a szemérezéki benyomástól felszabadító eredeti nyelvkiáltás is sympathetikusán egy ama látási benyomáshoz hasonló valamit idéz elő abban, ki hallgatja: úgy hiszem, jogos azon következtetésem, hogy a szem organismusa minden esetre lényeges közlekedésben áll az agynak azon most jelzett részeivel.

THEWREWK EMIL.

Creative Commons License Deed

Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0)

Ez a [Legal Code \(Jogi változat, vagyis a teljes licenc\)](#) szövegének közérthető nyelven megfogalmazott kivonata.

[Figyelmeztetés](#)

A következőket teheted a művel:

szabadon másolhatod, terjesztheted, bemutathatod és előadhatod a művet

származékos műveket (feldolgozásokat) hozhatsz létre

kereskedelmi célra is felhasználhatod a művet

Az alábbi feltételekkel:

Nevezd meg! — A szerző vagy a jogosult által meghatározott módon fel kell tüntetned a műhöz kapcsolódó információkat (pl. a szerző nevét vagy álnévét, a Mű címét).

Így add tovább! — Ha megváltoztatod, átalakítod, feldolgozod ezt a művet, az így létrejött alkotást csak a jelenlegivel megegyező licenc alatt terjesztheted.

Az alábbiak figyelembevételével:

Engedélyezés — A szerzői jogok tulajdonosának engedélyével bármelyik fenti feltételtől [eltérhatsz](#).

Közkinccs — Where the work or any of its elements is in the [public domain](#) under applicable law, that status is in no way affected by the license.

Más jogok — A következő jogokat a licenc semmiben nem befolyásolja:

- Your fair dealing or [fair use](#) rights, or other applicable copyright exceptions and limitations;
- A szerző [személyhez fűződő](#) jogai
- Más személyeknek a művet vagy a mű használatát érintő jogai, mint például a [személyiségi jogok](#) vagy az adatvédelmi jogok.

- **Jelzés** — Bármilyen felhasználás vagy terjesztés esetén egyértelműen jelezned kell mások felé ezen mű licencfeltételeit.